

SKRB ZA SIROMAŠNU ŠKOLSKU DJECU U ZADRU I ZADARSKOM KOTARU OD 1916. DO 1918. GODINE

ŠIME LJUBIČIĆ

sime.ljubicic@outlook.com
Ul. Stjepana Mibalića 9
47000 Karlovac

UDK: 364.65:37-053.5(497.5
Zadar)“1916/1918“
Pregledni rad
Primljen: 25. 5. 2022.
Prihvaćen: 28. 9. 2022.

SAŽETAK

U radu autor obrađuje temu vezanu za djecu u Prvom svjetskom ratu u zadarskom kotaru, a donekle i u Dalmaciji. Rad je pisan isključivo na temelju građe Kotarskog školskog arhiva Državnog arhivu u Zadru, onovremenog tiska (*Smotre dalmatinske, Narodnog lista, Hrvatske krune i Novog doba*) i knjige Šime Ljubičića *Pučko školstvo zadarskog kotara od 1869. do 1920. godine*.

KLJUČNE RIJEČI:

Prvi svjetski rat, skrb za djecu, Kotarski školski arhiv, zadarska periodika

UVODNE NAPOMENE

U jesen 1915. godine, na inicijativu pokrajinskog školskog nadzornika dr. Antona Premužića, mjesno učiteljstvo pučkih i građanskih škola u gradu Zadru više puta se sastajalo i raspravljalo o skrbi za siromašnu školsku djecu. I prof. Stjepan Ratković također je isticao humanitarnu svrhu i organizaciju raznih ustanova za skrb o mladeži u Dalmaciji.

Tako se došlo do zaključka da bi bilo nužno u Zadru osnovati dvije ustanove (udruge) koje bi se skrбиле o siromašnoj djeci: dobrotvorno društvo gospođa za skrb i prehranu siromašne djece hrvatskih pučkih škola u gradu Zadru i dobrotvorno društvo gospođa za skrb i prehranu siromašne školske djece talijanskih pučkih škola u Zadru.

U svibnju 1916. godine zaključci učiteljskih dogovora su se i realizirali – osnovana su dva društva zadarskih gospođa: dobrotvorno društvo zadarskih gospođa za pučke škole s hrvatskim nastavnim jezikom i dobrotvorno društvo zadarskih gospođa za pučke škole s talijanskim nastavnim jezikom.¹ Tom prilikom gospođe su zaključile da će za prvo vrijeme glavne točke programa biti prehrana siromašne hrvatske školske djece, za dojenčad, igralište za žensku djecu i intelektualni sastanci. Budući da je pravilnik društva već bio sačinjen, trebalo ga je podastrijeti vlastima na odobrenje, da bi se društvo moglo konstituirati i otpočeti s radom.

Pravilnik je vrlo brzo odobrila politička vlast pa je bilo moguće već 16. travnja 1916. godine sazvati osnivačku sjednicu, izabrati odbor i donijeti program rada. Odbor su sačinjavale: predsjednica Jela Ivčević, potpredsjednica pl. Aspazia Tončić, tajnica Evelina Verdus, blagajnica Paola Novaković i članice odbora pl. Josipa Dominis, Ida Deleš i Jelka Katalinić. Zaključeno je da će program biti skrb o prehrani siromašne djece, da se siromašnim majkama dijeli mlijeko za dojenčad i bolesnu djecu, da se osnuje igralište i zabavište za djevojčice i da se priređuju poučni sastanci.

Dobrotvorno društvo imalo je osam članica utemeljiteljica koje su uplatile po 100 kruna, osam članica dobročiniteljica koje su uplatile ukupno 2400 kruna, 170 članica I. reda koje su plaćale po jednu krunu mjesečno, 61 članicu II. reda koje su plaćale 0,50 kruna mjesečno i 16 članica III. reda koje su plaćale 0,30 kruna mjesečno.²

¹ Hrvatska – Državni arhiv u Zadru, Zadar (dalje: HR-DAZD-105), Kotarsko školsko vijeće u Zadru, 1916., kutija 315, broj 4151.

² HR-DAZD-105, Kotarsko školsko vijeće u Zadru, 1916., kut. 315, broj 4151.

Dobrotvorno društvo zadarskih gospođa za pučke škole s talijanskim nastavnim jezikom u Zadru imalo je ovaj upravni odbor: predsjednica Maria Ziliotto, potpredsjednica Maria Simonelli, tajnica Antonietta Petelka i dvije blagajnice Maria Calussi i Ersilia Vidulich.

Ovo društvo nema članica utemeljiteljica ni dobročiniteljica. Imalo je 240 članova, od kojih samo jedna plaća dvije krune mjesečno, a neki 0,60 kruna.

U početcima Dobrotvorno društvo zadarskih gospođa za pučke škole s hrvatskim nastavnim jezikom u Zadru opskrbljivalo je objedom i komadom kruha 30 djece s napomenom da su ta djeca nedjeljom dobivala voće, ponekad i mesa. Već krajem rujna Društvo je prihranjivalo 120 djece, 60 djevojčica i 60 dječaka. Osim toga svako popodne dječaci su dobivali i po komad kruha.

U srpnju 1916. godine bilo je otvoreno i igralište za djevojčice s kojima je radila učiteljica Gizela Loger. Tako su djevojčice bile sklonjene od utjecaja ulice. Inače, kad god je bilo u mogućnosti, Društvo je pomagalo siromašnim majkama i davanjem lijekova za bolesnu djecu, a za Božić 50 djevojčica dobilo je po nekoliko komada rublja, koje su sašile neke članice društva, a najviše učenice pučke škole. Naime, Društvo je otvorilo i radionicu u kojoj su neke gospođe srijedom i subotom izrađivale odijela i papuče od krpa za siromašnu djecu.

Nije ostalo samo na tome. Prema naputku prof. Stjepana Ratkovića Društvo je otvorilo i obrazovni tečaj za djevojke i gospođe na kojem su predavali ponajbolji profesori zadarske gimnazije, preparandije, liječnici zadarske bolnice i drugi javni radnici.

Sva ta djelatnost zahtijevala je sve veća sredstva pa se Društvo pozabavilo i priređivanjem zabava i koncerata.

I Društvo zadarskih gospođa za pučke škole s talijanskim nastavnim jezikom priredilo je u tom vremenu čak pet zabava: dvije u korist zaposlenih u zabavištu za djevojčice i tri u korist siromašnih učenika.

U studenome 1916. godine dr. A. Premužić sazvao je sastanak s predstavnicima crkve, škole, zadarske općine i kotarskog školskog nadzornika. Najprije im je predočio svrhu zabavišta kao najboljeg sredstva odgoja za siromašnu djecu koja su izvan škole bez valjana nadzora, a potom dao prijedlog za osnivanje odbora koji će nadzirati, upravljati i skrbiti se za uzdržavanje zabavišta. Za predsjednika je bio izabran prof. Ivan Babić, za potpredsjednika Špiro Artale, za tajnika i blagajnika nadučitelj Josip Urshich, a za ekonomu nadučitelj Antun Kolenz.³

Već 6. prosinca 1916. godine u Zadru su bila otvorena dva dječaka zabavišta:

³ Prilikom izbora vodilo se računa o nacionalnoj pripadnosti.

jedno za učenike pučke škole s hrvatskim nastavnim jezikom i drugo za učenike pučke škole s talijanskim nastavnim jezikom. Otvorenju su prisustvovali najviši predstavnici svjetovne i duhovne vlasti: namjesnik Attems, zadarski nadbiskup dr. Pulišić, saborski predsjednik dr. V. Ivčević... Predsjednik odbora Ivan Babić zahvalio je gostima na odazivu, jer su time pružili dokaz da cijene i shvaćaju tu važnu odgojnu ustanovu. Govorio je o svrsi i odgojnom radu ustanove. Namjesnik Attems zahvalio je članovima odbora i istaknuo da će zabavište biti od velike koristi za tjelesni, umni, patriotski i čudoredni odgoj mladeži.

To je, bez ustručavanja možemo reći, prvi dnevni boravak školske djece u dalmatinskom školstvu. Inače, već dugo se osjećala potreba za izvanškolskim zbrinjavanjem djece, a pogotovo otkako je otpočeo rat. U vrijeme rata, dok su očevi na bojišnici, a majke po cijeli dan zaposlene i nemaju vremena posvetiti se odgoju svoje djece onako i onoliko koliko bi bilo potrebno, ta su zabavišta okupila, pod nadzorom pedagoga, baš onu djecu kojoj je takva briga bila najpotrebnija: siromašnu, gladnu i zapuštenu. Djeca se više ne klatare ulicama grada, već su u tim zabavištima zaokupljena raznim aktivnostima: rezbarenjem, modeliranjem, ponavljanjem školskoga gradiva, tjelovježbom, uzgojem cvijeća... Osim toga djeca su dobivala i topli obrok, a ako je bilo financijskih mogućnosti, dobivala su odjeću i obuću. Dakle, dijete je izjutra odlazilo od kuće i tek se pred večer vraćalo. Roditelji su bili mirni; znali su da im je dijete na sigurnom: nije gladno i pod nadzorom je učitelja ili učiteljice.

Nakon Zadra, uz državnu potporu, ta i slična zabavišta otvarala su se i u svim većim dalmatinskim gradovima.

Dva društva zadarskih gospođa (hrvatsko i talijansko) brinula su se da sva siromašna djeca hrvatskih i talijanskih škola u Zadru dobiju obrok u pučkoj kuhinji. Tako je bilo uređeno da su djeca hrvatskih osnovnih škola dobivala obrok u bivšoj bolnici Crvenog križa, a djeca talijanskih osnovnih škola u internatu Tommaseo.

Do 1916. godine javnost o takvim humanitarnim ustanovama nije imala saznanja. Sada je vrlo dobro znala i počela cijeniti njihov rad.

A kako je izvan grada Zadra, u zadarskom kotaru?

U mjestima izvan grada Zadra akcija je naišla na poteškoće jer je „u manjim mjestima teško odrediti granicu između veoma siromašnih i nesiromašnih pa stoga, kad bi se i započelo s pripomaganjem bilo odijelom bilo hranom, nastalo bi toliko zahtjeva, da se u pomanjkanju sredstava ne bi moglo udovoljiti.“⁴

⁴ HR-DAZD-105, Kotarsko školsko vijeće u Zadru, 1916., kutija 315, broj 4151.

Najbolji primjer za to su Arbanasi, danas dio grada Zadra. U ono vrijeme Arbanasi su se tretirali kao i svako drugo selo u zadarskoj općini, bez vode i struje. Tamo je zalaganjem nadučiteljice Kello osnovano društvo gospođa da bi se pomoglo siromašnoj djeci. Prikupilo se 162 krune i zaključilo da djeca najviše oskudijevaju u obući te da se novac u tu svrhu i utroši. Ali s obzirom na to da je obuća bila vrlo skupa, udovoljilo bi se malom broju siromašne djece, stoga je akcija odgođena dok se ne prikupe dostatna sredstva.⁵ Krajnji rezultat nije poznat, nema pisanih tragova.

Akcija o skrbi za siromašnu školsku djecu najbolje je uspjela u Novigradu. Ta akcija nije interesantna samo zbog prikupljanja sredstava. Saznat ćemo i ono što do sada nismo znali: o zajedništvu u tom mjestu, o školi i djelatnosti izvan nastave i izvan škole, o odnosu vlasti prema učitelju...⁶

Tamošnji nadučitelj Jerko/Jerolim Defilipis napisao je, pod naslovom PRO-SLOV, jednu, nazovimo, pjesmu koja je, na prijedlog kotarskog školskog nadzornika Stjepana Zakarije, bila razdijeljena školama na području zadarskog kotara. Zapravo to je bio tekst u čast stupanja na prijestolje cara i kralja Karla I. Za tu prigodu bio je osnovan i odbor na čelu s načelnikom Šimom Oštrićem i njegovim zamjenikom, pomoćnim kapetanom Antom Kamenarevićem.⁷ Nije se zaboravilo ni na bivšeg načelnika Grgura Oštrića. Bio je izabran za počasnog predsjednika. Predstava je održana u velikoj dvorani Seoske blagajne koju su, uz uređenje pozornice, priredili učitelj iz Islama Grčkog (Rajačić) i tajnik novigradske općine (Dragutin Arkulin). Priredba se morala održati u dva navrata: prva 28. siječnja 1917. godine i druga zadnjeg dana poklada iste godine. Predstavi od 28. siječnja, „zbog silne mećave i velike studeni, osim posade ratnoga broda (Austro-Ugarske monarhije, op. a.), skoro nitko izvana nije mogao prisustvovati.“⁸

Proslov je recitirao učenik N. Gvardiol. Prvi dio Proslova odnosi se na djecu i radost koju za svako dijete donosi Božić u krugu obitelji. Drugi dio postavlja pitanje kako to da prime djeca „bez oca, bez strica, bez braće milene“ koji „brane Cara našeg, Soču i Karpate, Tirolske vrleti... Oni su nam mili vječno u pameti, a mi njima u njim srcima. I dok tako dušom tatu milujemo, dok ga u dnu srca mi

⁵ HR-DAZD-105, Kotarsko školsko vijeće u Zadru, 1916., kutija 318, broj 5587.

⁶ HR-DAZD-105, Kotarsko školsko vijeće u Zadru, 1916., kutija 320, broj 3181 – Jerko Defilipis odležao je kao politički osumnjičenik tri mjeseca u zatvoru u Palkau u Austriji, od 7. prosinca 1916. do 8. ožujka 1917. godine.

⁷ Tih dana u Novigradskom moru nalazio se neki ratni brod čiji je kapetan bio Kamenarević.

⁸ Novigrad, 28. veljače, *Smotra dalmatinska*, broj 19, 7. ožujka 1917. godine.

nosimo živa, možda da ga mrtva već i zemlja skriva, možda da se teški pripremaju jadi, maloj siročadi.“⁹

Iako se na tim dvjema priredbama u Novigradu prikupilo 3214 kruna za siromašnu djecu, nismo uspjeli saznati koliki je iznos utrošen za odjeću i obuću, hranu, učila... Dobili smo novih podataka o školi i novigradskoj općini: u Novigradu je djelovao tamburaški zbor, a tu je i glasovir, jer čitamo: „Tačno igranje na tamburama i pjevanje još i više doprinijelo ugodnom raspoloženju prisutnika, a osobito povlađivanje izazvalo je dvoglasno pjevanje poznate finale opere Zrinjski *U boj, u boj*... I gospođa E. Pahl aktivno je sudjelovala u plemenitoj rodoljubnoj zabavi. Uz pratnju glasovira otpjevala je nekoliko biranih komada, a sa osobitom gracijom Vilharevu *Rasti ružo* uz pratnju tamburica i glasovira.“¹⁰

Bilo je u zadarskom kotaru i mjesta iz kojih je javljeno da kod njih nema siromašne djece (Soline na Dugom otoku), da bi opskrba djece hranom bila nemoguća, a u ondašnjim prilikama gotovo suvišna (Rab), da vjeroučitelj tijekom travnja o. g. (1917.) nije održavao vjeronauk jer je bio zaposlen dijeljenjem ribe i hrane pučanstvu (otok Molat), ništa nije moguće uraditi (Silba), nema akcije, nema potrebe (Sv. Filip i Jakov)...¹¹

Iako se Pokrajinsko školsko vijeće još u rujnu 1916. godine zalagalo za osnivanje školskih kuhinja u pučkim školama, malo je i nimalo napravljeno izvan grada Zadra. Moguće je i potrebno istaknuti da su se tijekom godine redovno priređivale akcije Crvenog križa, akcije prikupljanja pripomoći za udovice i djecu poginulih u ratu, za dalmatinske ratne invalide...¹²

U razdoblju od 1916. do 1918. godine više je udruga, društava i institucija koje su se bavile problematikom skrbi o siromašnoj djeci i mladeži, stoga ćemo tako i obraditi tu problematiku:

1. Dobrotvorno društvo hrvatskih gospođa u Zadru
2. Osnivanje i djelovanje Dalmatinskog pokrajinskog ureda c. k. zaklade za ratne udovice i siročad te skrbi za djecu i mladež
3. Rad pučkih i ratnih kuhinja 1917. i 1918. godine
4. Otpremanje djece na ferijalnu koloniju u Hrvatsku i Slavoniju (Prehrana

⁹ HR-DAZD-105, Kotarsko školsko vijeće u Zadru, 1917., kutija 320, broj 2744.

¹⁰ Novigrad, 28. veljače, *Smotra dalmatinska*, broj 19, 7. ožujka 1917. godine.

¹¹ HR-DAZD-105, Kotarsko školsko vijeće u Zadru, 1916., kutija 318, broj 5709 i 5948 te kutija 319, broj 2222.

¹² HR-DAZD-105, Kotarsko školsko vijeće u Zadru, 1916., kutija 313, broj 1969; 1915., kutija 303, broj 1694; 1916., kutija 309, broj 5134; kutija 311, broj 1051; 1916., i kutija 312, broj 1565.

djece u Hrvatskoj i Slavoniji)

- 4.1. Osnivanje i rad odbora za slanje djece u Hrvatsku i Slavoniju
- 4.2. Prvi odlazak dalmatinske djece u Hrvatsku i Slavoniju 1917. godine
- 4.3. Masovni odlasci djece na oporavak u Hrvatsku i Slavoniju 1918. godine
5. Okupacija – urušavanje svega.

DOBROTVORNO DRUŠTVO HRVATSKIH GOSPOĐA U ZADRU

Dobrotvorno društvo hrvatskih gospođa u Zadru (u daljnjem tekstu: Društvo) već je na prvom sastanku odredilo djelokrug svog rada, da bi ga, nakon što je statut odobrila državna vlast, na osnivačkoj skupštini od 16. travnja 1916. godine samo potvrdilo: briga o prehrani siromašne školske djece s hrvatskim nastavnim jezikom, osnivanje čuvališta za dojenčad (jaslica), otvaranje igrališta i zabavišta za djevojčice i priređivanje poučnih sastanaka.

O jednogodišnjem radu i uspjesima Društva na prvoj godišnjoj skupštini govorila je tajnica Evelina Verdus.¹³

Istaknula je već poznato: da Društvo brine o prehrani 100 djece dnevno, dijeli kruh svakog popodneva muškoj djeci u zabavištu, da je o Božiću razdijelilo siromašnim djevojčicama rublje koje je donirala grofica Attems, da su davani i lijekovi siromašnim i bolesnim učenicama i da je otvoreno igralište za djevojčice.

Blagajnica Novaković iznijela je stanje financija: od 1. svibnja do 31. prosinca 1916. godine ostvaren je prihod od 8.223,26 kruna i rashod od 2.452,10 kruna te je ostalo neutrošeno 5.771,16 kruna.

Usvojen je i program rada za 1917. godinu: otvoriti čuvalište za djecu još nedoraslu za vrtić (jaslice), izboriti se u svojoj sredini da noseće žene i žene s malom djecom imaju prednost pri kupovini, ali uz predočenje legitimacije Društva i da se otvori i opremi radionica u kojoj bi gospođe, na dobrovoljnoj osnovi, srijedom i subotom šivale odjeću i obuću za siromašnu djecu.

Izabran je i odbor Društva u istom sastavu kao i do tada: Ivčević, Tončić, Dominis, Novaković, Verdus i Katalinić, a umjesto V. Alačević, koja se odselila, izabrana je Lelas.

U Zadru od 1904. godine radi Zemaljski dječji vrtić s hrvatskim jezikom pa je izabran i odbor koji će nadzirati rad vrtića i skrbiti se za njegove potrebe: Bujas,

¹³ Dobrotvorno društvo hrvatskih gospođa u Zadru, *Smotra dalmatinska*, broj 18, 3. ožujka 1917. godine.

Spalatin, Moretti i Ćurlica.

Već 5. studenoga 1917. godine otpočeo je tečaj za djevojke u Zadru i trajao je do 21. ožujka 1918. godine. Tečaj je podijeljen u tri kruga, a predavanja su se održavala tri puta tjedno u dvorani hrvatske gimnazije. Predavanja su držali poznati zadarski profesori i liječnici.¹⁴

Obrazovnom tečaju redovito se odazivao veliki broj žena (50-60), što je iznadilo svu inteligenciju grada i pokrenulo raspravu o obrazovanju ženske populacije.¹⁵

Društvo je vrlo aktivno, ali bi im rad bio kudikamo teži da nije bilo pomoći od onih koji su obnašali vlast ili bili sasvim blizu vlasti. Iskoristile su prvu damu Zadra i Dalmacije – Annu groficu Attems, suprugu dalmatinskog namjesnika Attemsa, tako da su već 23. siječnja 1918. godine u društvenim prostorijama Sokola otvorile djetinju kuću (dječje jaslice) s cjelodnevnom boravkom. Otvorenju su bili prisutni predstavnici svih struktura društva, od nadbiskupa Pulišića, grčko-istočnog episkopa Brankovića, dvorskih savjetnika Golfa i Premužića do gospođa Ivčević, Verdus i Novaković. Prvog dana bilo je sveukupno 16 djece, ali će broj vrlo brzo narasti jer će se primati samo djeca onih majki koje će biti po cijele dane zaposlene izvan kuće da bi sebe i svoje ukućane mogle prehranjivati.¹⁶

Na skupštini Društva (27. veljače 1918. godine) imale su se čime i pohvaliti:

- brinule su se o prehranjivanju djece u zabavištu (vrtiću)
- stipendirale su nekoliko djevojaka (po 180 kruna mjesečno) koje su pohađale tečaj zaučiteljice vrtlarice (odgojiteljice)
- plaćale učiteljicu koja je vodila igralište za djevojčice
- na početku školske godine besplatno su podijelile pisaćeg pribora za 200 djevojčica
- otvorile su čuvalište za malu djecu (jaslice) u Sokolu
- grofica Attems darovala je 50 odijela za siromašne učenice hrvatske pučke škole
- organizirale su nekoliko koncerata i zabavnih večeri radi prikupljanja novca

¹⁴ Obrazovni tečajevi društva hrvatskih gospođa za djevojke u Zadru, *Smotra dalmatinska*, 83, 17. listopada 1917. godine.

¹⁵ Prilikom jednog prosvjetnog pothvata u Zadru, *Narodni list*, broj 36, 3. svibnja 1917. godine; Osvrt na članak u *Narodnom listu*, broj 36. 1917. godine, *Smotra dalmatinska*, broj 37, 9. svibnja 1917. godine.

¹⁶ Za malu djecu, *Smotra dalmatinska*, broj 7, 23. siječnja 1918. godine.

za potrebe siromašne djece

- otvorile su obrazovni tečaj.

Iz financijskog izvještaja vidljivo je da su im prihodi nad rashodima iznosili 10.533,64 kruna (prihodi 16.639,14, a rashodi 6.105,50 kruna).

U programu rada za 1918. godinu naznačile su da sve što je postignuto u 1917. godini treba održavati, a posebno voditi brigu o pripomoći u lijekovima za bolešnu djecu, brigu o odijevanju i ostalim potrebama siromašne djece u ženskoj školi s hrvatskim nastavnim jezikom, pronaći prostoriju u kojoj bi se članice Društva mogle sastajati i eventualno nešto pročitati i otvoriti analfabetski tečaj na Brodarici u Zadru.

Izabran je novi-stari upravni odbor: Ivčević, Tončić, Dominis, Verdus, Novaković, Bulić i Kušar.¹⁷

U 1918. godini Društvo je bilo organizator dvaju koncerata i dviju zabavnih večeri, ali ne samo u svrhu prikupljanja sredstava u korist siromašne djece, već i u korist fonda za otpremanje siromašne djece na prehranu u Hrvatsku i Slavoniju.¹⁸

Društvo je iznajmilo jednu prostoriju u Zavodu sv. Dimitrija i uredilo ju za šivanje odjeće siromašnoj djeci koja su ostajala u gradu Zadru, a najviše onoj koja su preko Zadra odlazila u Hrvatsku i Slavoniju. U radionici se radilo svako popodne od 15 do 20 sati, a dobrovoljno su radile gospođe Javourek, Lelas, Ljubić, Moretti, Spalatin i Primožić i gospođice Gamulin, Lovrić, dvije sestre Ljubić i Z. Paitoni.¹⁹

Te godine nije bilo jasno je li Društvo na kraju puta, hoće li se ugasiti ili ostati na životu.. Društvo mijenja naziv u Dobrotvorno društvo jugoslavenskih gospođa i održava je 12. siječnja 1919. godine glavnu skupštinu u Zadru.²⁰ Skupštinu je otvorila potpredsjednica Aspazija Tončić jer se predsjednica Jela Ivčević odrekla mjesta predsjednice. Tajnica Verdus izvijestila je o radu tijekom 1918. godine, a blagajnica Novaković podnijela je izvještaj o stanju blagajne: prihodi su iznosili 14.416,08 kruna, rashodi 6.799,69 kruna, a na računu su ostale 7.222,53 kruna. Izabran je bio i odbor Društva: Tončić, Novaković, Desnica, Spalatin i Katalinić te gospođice Baljak i Marčelić. Gospođa Barani pohvalila je rad Društva u 1918. godini i predložila da se ubuduće više troši, što su skupštinarke i prihvatile. Tije-

¹⁷ Dobrotvorno društvo hrvatskih gospođa u Zadar, *Smotra dalmatinska*, broj 20, 9. ožujka 1918. godine

¹⁸ Dobrotvorno društvo hrvatskih gospođa i Hrvatska čitaonica u Zadru, *Smotra Dalmatinska*, broj 26, ožujka 1918. godine; Koncert dobrotvornog društva hrvatskih gospođa u Zadru, *Smotra dalmatinska*, broj 35, 4. svibnja 1918. godine.

¹⁹ Gospojinski pomoćni rad za djecu, *Smotra dalmatinska*, broj 37, 8. svibnja 1918. godine.

²⁰ Dobrotvorno društvo jugoslavenskih gospođa, *Narodni list*, broj 4, 25. siječnja 1919. godine.

kom siječnja u Društvo je upisano više od 50 novih članica, a kao članice dobrotvori s po 100 kruna upisale su se gospođe: pl. Žižka, Ožanić, Iveković, Spalatin i Katalinić.

Na kraju sjednice Društvo se preporuča gospođama i gospodi Jugoslavenima u Zadru i pokrajini da ih se sjetu u teškim danima, jer će im svaka malenkost dobro doći.

DALMATINSKI POKRAJINSKI URED C. K. ZAKLADE ZA RATNE UDOVICE I SIROČAD TE SKRBI ZA DJECU I MLADEŽ

Do sredine 1917. godine redovito su se putem Crvenoga križa prikupljala sredstva za udovice i djecu poginulih u ratu, za dalmatinske ratne invalide itd. Najveća akcija provedena je početkom studenoga 1917. godine, nakon osnivanja Dalmatinskog pokrajinskog ureda c. k. austrijske zaklade za ratne udovice i siročad te skrb za djecu i mladež (u daljem tekstu: Ured) sa svrhom da se brine ne samo za udovice poginulih i njihovu djecu već općenito za djecu i mladež u teškim ratnim prilikama.

Uz sredstva koja je Uredu osiguravala država i pokrajina kroz svoje proračune, sredstva su se prikupljala i iz milodara, priređivanjem raznih školskih svečanosti, prodajom razglednica, značaka...²¹ Od škola se čak i pismeno tražilo da dadu odgovor na pitanje jesu li školska djeca, otkako je otpočeo rat, sudjelovala u prikupljanju sredstava za udovice i siročad, za Crveni križ, za ratne invalide...²²

Osim u pripomaganju rada pučkih i ratnih kuhinja, osim što je snosio najveći dio troškova jaslica koje je vodilo Dobrotvorno društvo zadarskih gospođa za pomoć djeci pučkih škola s hrvatskim nastavnim jezikom, Ured je sufinancirao i odbor koji se brinuo o zabavištima za školsku djecu obiju nacionalnosti, hrvatske i talijanske.

Ured se tijekom 1918. godine posebno istaknuo u rješavanju četiriju problema grada Zadra: razdavanju mlijeka, osiguravanju prostora za liječničko pregledavanje male djece i savjetovališta za majke, otvaranju dječjeg oporavilišta i ferijalne kolonije za morske kupke (dječjeg ljetovališta) u Petrčanima:

U jesen 1917. godine, zbog strašne suše i crkavanja stoke, došlo je do nestašice mlijeka pa su i cijene naglo skočile. Ured se obraća Namjesništvu da se za malu

²¹ HR-DAZD-105, Kotarsko školsko vijeće, u Zadru, 1915., kutija 309, broj 5551.

²² HR-DAZD-105, Kotarsko školsko vijeće, u Zadru, 1916., kutija 313, broj 2315; 1916., i kutija 317, broj 5506.

djecu, prvenstveno za novorođenčad, u većim gradovima osigura potrebna količina mlijeka za umjerene cijene. Zdravo i besplatno mlijeko dobivale su siromašne majke koje nisu mogle dobiti svoju djecu, ali su u obzir dolazila i djeca koja su pre-rasla dojenačku dob, ako su bila bolesna, a mlijeko im je trebalo radi oporavka.²³

Pregledi male djece i savjetovalište za majke – sva djeca koja su dobivala mlijeko bila su pod liječničkim nadzorom i majke su ih morale donositi svakih 14 dana. Time se na neki način prisiljavalo majke da se brinu o čistoći i urednosti djeteta. Majke koje su se posebno brinule za svoju djecu bile su nagrađivane kašom, krupicom, sapunom, zobenim brašnom, rubljem, dok su neuredne i nemarne majke bile opominjane, upućivane i savjetovane, a ako su i dalje ostajale nemarne, obustavljalo im se mlijeko. Ubrzo se uvidjelo da među malom djecom ima svakojakih nevolja i bolesti: bljedila, slabokrvnosti, zakržljalosti, rahitičnosti itd. – „sve osuđenika da jednom budu plijenom tuberkuloze. Hrana bi bila spas za takvu djecu.“²⁴

Dječje oporavilište sv. Ane u Zadru bilo je uređeno za 40 djece. Svako dijete koje je trebalo okrepe i oporavka ostajalo je u zavodu prema potrebi, od nekoliko tjedana do koji mjesec. Dolaskom u zavod dijete bi bilo okupano, odjeveno i obučeno i dobivalo sav potrebni pribor koji mu je trebao. U zavodu je radio jedan liječnik, pet milosrdnih sestara, jedna služavka i vrtlar.²⁵

Ferijalna kolonija za dječje kupke (dječje odmaralište) u Petrčanima bila je otvorena početkom srpnja 1918. godine za siromašnu, slabunjavu i rahitičnu djecu kojoj je nužno trebao oporavak. Mjesta je bilo za 100 djece. Najprije su došla muška djeca, a nakon mjesec dana djevojčice od 7 do 13 godina. U koloniji su djeca imala njegu, hranu i odjeću. Kolonija je bila pod stalnim nadzorom liječnika, a vodio ju je učitelj Nikola Paštrović.²⁶

Dosta je toga napravljeno u malo vremena, ali su potrebe oko skrbi za djecu i mladež bile mnogo veće od mogućnosti Ureda. I ono što je učinio premašivalo je njegova sredstva, ali tu je značajnu ulogu odigrala grofica Anna Attems-Heillgenkreus koja je Uredu stavila na raspolaganje sredstva prikupljena u svrhu skrbi za djecu i čak je od svojih vlastitih sredstava pomogla nabaviti neki uređaj (ne kaže se koji) za dječje oporavilište.²⁷

²³ Otvor dječjeg oporavilišta sv. Ane, *Smotra dalmatinska*, broj 43, 21. svibnja 1918. godine.

²⁴ Otvor oporavilišta sv. Ana, *Smotra dalmatinska*, broj 43, 21. svibnja 1918. godine.

²⁵ Kao pod 22. i 23.

²⁶ Ferijalna kolonija za morske kupke u Petrčanima, *Smotra dalmatinska*, broj 57, 17. srpnja 1918. godine.

²⁷ Kao pod 22, 23 i 24.

RAD PUČKIH I RATNIH ŠKOLSKIH KUHINJA 1917. I 1918. GODINE

Pokrajinsko školsko vijeće (u daljnjem tekstu PŠV) uputilo je 29. rujna 1916. godine svim kotarskim školskim vijećima u pokrajini dopis (broj 7430) u kojem traži da se poradi na skrbi za siromašnu školsku djecu. Rezultata nije bilo. Napravilo se malo i ništa za djecu izvan grada Zadra.

Godinu dana poslije PŠV ponovno šalje dopis u kojem navodi da su tisuće i tisuće školske djece gole, bose i gladne, bez učila i bilo kakvog pribora za rad. Prilike u kojima se nalazi narod još su teže nego prije godinu dana. Trebalo bi pokrenuti neku akciju da se gladnoj i zapuštenoj školskoj djeci pomogne. U dopisu se ističe da je moguće i u tako teškoj situaciji uvijek računati na potporu vlasti i u novcu i u namirnicama pri otvaranju školskih kuhinja.²⁸

I Ministarstvo za socijalnu skrb još u svibnju 1917. pokreće akciju o osnivanju udruga, ustanova i odbora koji bi se brinuli o djeci i omladini. Pomoć bi se dobila odmah, s tim da se molbe pošalju najkasnije do kraja lipnja 1917. godine.²⁹

Ratna kuhinja, najavljena dopisom PŠV-a³⁰ i u *Smotri dalmatinskoj*,³¹ svečano je otvorena početkom lipnja 1917. godine u Zadru, u zgradi bivše vojne bolnice, a otvorilo ju je Društvo hrvatskih gospođa i Društvo za hrvatske škole u Zadru. Svečanost je obavljena pod pokroviteljstvom Anne grofice Attems, uz nazočnost predstavnika i svjetovne i crkvene vlasti. Valja istaknuti da je otvaranju nazočila i gospođa Ziliotto. Kuhinja će dnevno pripremati 2000 obroka, a obrok će se plaćati po 16 para.³²

U ratnoj kuhinji obrok su primala sva djeca od 6 do 18 godina. Djeci mlađoj od šest godina obrok se slao u fröbelijansku školu (dječji vrtić). U kuhinji vlada savršeni red i čudno je kako se pod rukovodstvom prof. Babića savladavaju sve poteškoće pri nabavljanju hrane...³³

Na inicijativu cara i kralja Karla održana je 27. rujna u Beču, kod ministra unutarnjih poslova, sjednica predstavnika svih austrijskih pokrajina. Tema je bila promicanje akcija za ratne kuhinje, jer je njihovo osnivanje od osobite važnosti. Naglašeno je da je prehrani naroda u Dalmaciji trebalo posvetiti veću brigu

²⁸ Skrb za siromašnu školsku djecu, *Smotra dalmatinska*, broj 93, 21. studenoga 1917. godine i HR-HAZD-105, kotarsko školsko vijeće, u Zadru, 1916., kutija 315, broj 2110.

²⁹ Skrb za djecu i mladež, *Smotra dalmatinska*, broj 35, 1. svibnja 1917. godine.

³⁰ HR-DAZD-105, Kotarsko školsko vijeće, u Zadru, 1917., kutija 319, broj 2220.

³¹ Ratna kuhinja za školsku djecu u Zadru, *Smotra dalmatinska*, broj 32, 21. svibnja 1917. godine.

³² Svečano otvorenje ratne kuhinje u Zadru, *Smotra dalmatinska*, broj 46, 9. lipnja 1917. godine.

³³ Ratna kuhinja u Zadru, *Smotra dalmatinska*, broj 53, 4. srpnja 1917. godine

mного ranije, jer se one dotiraju državnim sredstvima. Također je istaknuto da bi u Dalmaciji, u četiri veća grada, trebalo otvoriti kuhinje za prehranu mladeži srednjih škola jer oni koji su se do tada brinuli o njihovoj prehrani, to više nisu u stanju zbog nemogućnosti nabave živežnih namirnica.³⁴

U akciju se uključio i Ratni pomoćni ured c. k. Ministarstva unutarnjih poslova u Zadru. U njihovu apelu ističe se da je „osiguranje dnevnog ručka postalo za golemi broj osoba pitanjem najveće brižljivosti“ te da je „zamišljeno podizanje ratnih kuhinja, koje mogu posjećivati i oni, čiji dohodak ne omogućuje isplatu potpunog troška za ručak.“³⁵

Zadarski *Narodni list* ističe da je grad dobio ratnu kuhinju za djecu i mladež, dječje odmaralište, dnevni boravak, a selo je zaboravljeno, djeca su zapuštena, gladna, gola i bosa i, što je najgore – selo izumire. Da selo izumire vidi se na primjeru neimenovanoga sela iz okolice grada Zadra: godine 1913. u selu je rođeno 31 dijete, a umrlih je bilo 8; 1914. godine u selu je rođeno 34 djece, a umrlih je bilo 12; 1915. godine rođenih je bilo 13, a umrlih 22 i u 1916. godini rođenih je bilo 8, a umrlih 19. Pomlatka nema. Stari umiru od starosti, slabosti ili bolesti. Srednja generacija na bojišnici pogiba ili se vraća s bojišta sakata – nesposobna za rad. Novinar se pita što napraviti i odmah daje odgovor: selo treba hrane, selo treba ratnu kuhinju, više hrane i majkama i dojenčadi pa će se pomor smanjiti. Zaključuje da je godine 1916. bilo slučajeva smrti, a naredne bi zime moglo biti i kolektivnog umiranja od gladi.³⁶

Na početku smo školske 1917./1918. godine. Zašto u zadarskom kotaru nije došlo do veće angažiranosti učitelja, svećenika i mjesnih školskih vijeća, nije nam poznato. Je li Kotarsko školsko vijeće zaboravilo poslati školama dopis PŠV-a ili su se u školama oglasili na dopisi učitelji, i predsjednici mjesnih školskih vijeća, i svećenici? Zašto je 1916. godina u školama protekla u prikupljanju novca za udovice i djecu poginulih u ratu, za dalmatinske ratne invalide, za Crveni križ, za držanje predavanja o štednji hrane i novca kada narod nema ni novca ni hrane? Sve mu je rekvirirano.³⁷

Dalmaciju je i 1916. i 1917. godine zadesila „ljuta nesreća“: 1916. godine izdala je ljetina zbog suše, a 1917. godina završila je još gore: od polovine travnja

³⁴ Akcija za ratne kuhinje, *Smotra dalmatinska*, broj 88, 31. listopada 1917. godine.

³⁵ Dižimo ratne kuhinje, *Smotra dalmatinska*, broj 95, 28. studenoga 1917. godine.

³⁶ Nevolje na selu, *Narodni list*, broj 57, 18. srpnja 1917. godine – Strašni pomor u Dalmaciji, broj 41, 16. rujna 1918. godine – Zemlja koja izumire, broj 48, 10. listopada 1918. godine.

³⁷ HR-DAZD-105, Kotarsko školsko vijeće, u Zadru, 1916., kutija 311, broj 1051 i 1210; 1916., i kutija 312, broj 1330, 1357 i 1365.

do početka kolovoza nije palo ni kapi kiše. Iz najplodnijeg dijela Ravnih kotara, iz Zemunika pišu da su se plodna polja i livade pretvorili u pustinju. Žitarice su narasle nekoliko centimetara i osušile se, kukuruz nije ni zasijan, a o krumpiru i ostalom povrću nema ni govora, dok je stoka protekle zime pocrkala.³⁸

Od vlasti pomoći nema, a od glasnog naroda i dalje se traži da štedi hranu (a hrane nema, op. a.), da štedi novac (otkuda mu novac?!). Narod je sve apatičniji, sve nezadovoljniji. Vojna vlast mu uzima sve što ih je volja: zapregu, konje, volove, ulje, ako ga je još negdje bilo. Narod je ostao bez svega, a strašna glad, bolest i smrt su na pomolu. Rat nikoga ne štedi; pogađa sve slojeve naroda, a djecu i omladinu na osobit način. Kuhinje bi imale „svrhu, spasiti žrtve – neuka, apatična, zapuštena i svakom poroku pristupna siromaha.“³⁹

Alkoholizam je jedan od najvećih problema Dalmacije, pa i zadarskoga kraja. Škola i školska vlast čini sve moguće da bi djecu i mladež valjano odgojila, ali uzaludno. Nadzornik pučkih škola u zadarskom kotaru Stjepan Zakarija piše da „mnogi učitelji i učiteljice zdušno i požrtvovno rade, da povjerenu im djecu valjano uzgoje i odvrate od nekih štetnih navika njihovih roditelja.“ Nažalost, u tome ne uspijevaju, jer je krčama sve više „u kojima se pije i pripija svakoga dana, a osobito u blagdane i u nazočnosti školske djece“, pred kojima se raspravlja o svemu i svačemu.⁴⁰

Raspuštenost i djece i naroda je sveopća; djeca ne idu u školu jer kazni za nepohađanje nema; skiću se po selu, čine štetu na sve strane, pa će se „morati zatvoriti škole, a otvoriti vrata tamnica...“⁴¹

Iz jedne druge škole učitelj piše da od 77 djece od 2. do 6. školske godine niti jedno više ne pohađa školu;⁴² „tumaraju po polju i krađu bob, voće, oštećuju stabla, ruše ptičja gnijezda...“⁴³

Ne krađe se samo po poljima. Krađe se sve i svuda. O tome piše *Smotra dalmatinska, Narodni list i Hrvatska kruna*. U Ninu je npr. pokradena mjesna aprovizacija. U prvo se vrijeme sumnjalo na jednog člana aprovizacijskog odbora. Tek nakon nekoliko mjeseci otkrilo se da je jedna majka, uz pomoć svoje devetero djece, počinila razne krađe, pa i krađu aprovizacije.⁴⁴

³⁸ Iz Zemunika, *Narodni list*, broj 62, 4. kolovoza 1917. godine.

³⁹ Pučke kuhinje, *Narodni list*, broj 67, 22. svibnja 1917. godine.

⁴⁰ HR-DAZD-105, Kotarsko školsko vijeće, u Zadru, 1916., kutija 315, broj 5000.

⁴¹ HR-DAZD-105, Kotarsko školsko vijeće, 1916., kutija 318, broj 5804.

⁴² HR-DAZD-105, kotarsko školsko vijeće, 1917., kutija 319, broj 2406.

⁴³ HR-DAZD-105, kotarsko školsko vijeće, u Zadru, 1917., kutija 320, broj 4424.

⁴⁴ Iz Nina, *Narodni list*, broj 45, 6. lipnja 1917. godine.

Dalmacija je najudaljenija pokrajina u carstvu. Zabrinutost za snabdijevanje hranom sve je izraženija. Hrane na zalihama sve je manje, najviše za dva mjeseca.⁴⁵

Uz teškoće u snabdijevanju pojavljuje se još jedna – lopovluk. Krade se na željeznici, krade se na brodovima, krade se u lukama pri prekrcavanju hrane. Krade čak i vojska koju se postavljalo da čuva konvoje. U svemu tome najviše trpi Dalmacija, jer namirnice do Dalmacije najduže putuju i najviše se prekrcavaju. Osim toga centralna vlast šalje robu franco postaja ukrcaja, pa od toga časa, od trenutka predaje na željeznicu, roba putuje na teret primatelja u Dalmaciji. Roba danima i tjednima putuje, stalno se krade i od onoga što u Dalmaciju stigne, a stigne puno manje negoli je poslano, treba platiti kao da je sve u redu. Reklamirati se nema kome.⁴⁶

Zbog ratnih zapleta hrana za Dalmaciju, preko riječke luke, stiže u sve manjim količinama.⁴⁷ Glad sve više stišće, a lopovluk sve više jača. Posebno dolazi do izražaja krajem 1917. i početkom 1918 godine, kada se pojavljuje sve veći broj ratnih bjegunaca, tzv. zelenih. Da ih ne uhvate, sklanjaju se po šumama i gudurama Bukovice i zagorske Dalmacije. To je neka vrsta hajdučije. Djeluju u grupama ili pojedinačno. Ucjenjuju, ubijaju, oduzimaju.⁴⁸

U tako teškoj i složenoj situaciji ponovno se pojavljuju apeli o potrebi otvaranja pučkih i ratnih kuhinja. Zadružni savez Dalmacije šalje svim opskrbnim odborima, za koje zna da nemaju kuhinju, poziv da se pomogne siromašnim seoskim obiteljima da prežive do nove žetve, a posebno da se pomogne najmlađima, djeci. Izravne pomoći siromašnim obiteljima ne može biti, stoga je potrebno da inteligentniji i pošteniji rodoljubi porade na osnivanju pučkih i ratnih kuhinja u svim selima u kojima „bijeda i očaj najviše gospoduju“. Vjeruju da se u svakom i najmanjem selu mogu naći osobe koje bi preuzele rukovođenje i nadzor nad radom kuhinje. Za otvaranje kuhinje treba se obratiti Nasmjesništvu, istaknuti prilike sela i priložiti imenik najsiromašnijih obitelji kojima je pomoć potrebna, ali „uzimajući u obzir pojedine nemoćnike, iznemogle starce i malu djecu“. Za nabavu kuhinjskih potreština i početno djelovanje sredstva osigurava Namjesništvo. Rukovođenje kuhinjom mora biti besplatno.⁴⁹

Prva pučka ratna kuhinja izvan grada Zadra spomenuta u tisku u mjestu je

⁴⁵ Za prehranjivanje naroda, *Smotra dalmatinska*, broj 68, 1. rujna 1917. godine.

⁴⁶ Aprovizacija pred javnošću, *Smotra dalmatinska*, broj 97, 5. prosinca 1917. godine.

⁴⁷ Kontingent krušne hrane, *Smotra dalmatinska*, broj 20, 9. ožujka 1918. godine.

⁴⁸ Razbojničke čete u Dalmaciji, *Smotra dalmatinska*, broj 97, 5. prosinca 1917. godine.

⁴⁹ Za ratne i pučke kuhinje, *Smotra dalmatinska*, broj 25, 27. ožujka 1918. godine.

Ugljanu (otok Ugljan).⁵⁰ Ostale su kuhinje bile na Stanovima u Zadru (otpočela je s radom 1. ožujka 1918. godine i pripremala, u prvo vrijeme, 80 obroka za školsku djecu), u Kalima (dijelila je 600 obroka *manistre* prvenstveno djeci, starcima i nemoćnima), Preku (dijelila 1050 obroka dnevno), Ižu Velom (dijelila 500 obroka dnevno), u Salima (dijelila 250 obroka dnevno),⁵¹ dok je ona u Poličniku pripremala 300 obroka dnevno za mjesto Poličnik i Suhovare.⁵²

Početkom svibnja 1918. godine u Dalmaciji je bilo 125 pučkih i ratnih kuhinja sa 57 660 obroka, dok ih 21. svibnja 1918. godine djeluje 150 koje dnevno podijele 70 000 obroka.⁵³

OTPREMANJE DJECE NA FERIJALNU KOLONIJU U HRVATSKU I SLAVONIJU (PREHRANA DJECE U HRVATSKOJ I SLAVONIJI)

Vlast u Dalmaciji nije s odobravanjem gledala na slanje djece u Hrvatsku i Slavoniju. Nadali su se da će narod izdržati i 1918. godinu jer će kontingenti hrane i stizati uredno i na vrijeme. Kada su počele teškoće, a prilike na bojištima zakomplicirale te započele neviđene pljačke i na željeznici i u brodskom prijevozu, a posebno kada se počelo sve više i sve češće u zagrebačkim novinama pisati, a *Narodni list* i *Hrvatska kruna* prenositi vijesti o gladi u Dalmaciji, počelo je popuštanje. Ne smijemo zanemariti i neke članke koji su se počeli javljati u *Smotri dalmatinskoj* već u drugoj polovini 1917. godine, kao npr. „Hrvatska vlada i prehrana Dalmacije“, „Hrvatske vlasti za prehranu djece iz Dalmacije, Istre i Hercegovine“, „Bosanska i dalmatinska djeca u kotaru Novska“.⁵⁴

Za prvi se odlazak 1917. godine pobrinulo isključivo Pokrajinsko školsko vijeće u Zadru; odredilo je koji će kotar i koliko djece poslati, kako ih opremiti i otpremiti. Odbor nije bio potreban. Odlazak djece u 1918. godini bio je masovniji pa je morao biti osnovan i odbor koji je koordinirao rad oko prikupljanja djece, odijevanja, obuvanja, prijevoza itd. Ipak se pokazalo da se, osim zadarskog kotara, ostali dalmatinski kotarevi nisu dovoljno angažirali u prikupljanju i slanju djece u Hrvatsku i Slavoniju.

⁵⁰ Pučka kuhinja u Ugljanu, *Narodni list*, broj 9, 2. veljače 1918. godine.

⁵¹ *Smotra dalmatinska*, broj 15, 20. veljače 1918. godine i broj 43, 21. svibnja 1918. godine.

⁵² Pučka kuhinja u Poličniku, *Narodni list*, broj 30, 31. svibnja 1918. godine.

⁵³ Ratne i pučke kuhinje u Dalmaciji, *Smotra dalmatinska*, broj 43, 21. svibnja 1918. godine.

⁵⁴ *Smotra dalmatinska*, broj 75, 12. rujna 1917. godine; broj 76, 19. rujna 1917. godine; broj 9, 20. veljače 1918. godine itd.

Osnivanje i rad odbora za slanje djece u Hrvatsku i Slavoniju

Odbor za otpremanje djece u Hrvatsku i Slavoniju osnovan je početkom travnja 1818. godine. Nije naznačeno je li ga izabralo Pokrajinsko školsko vijeće, Pokrajinski ured austrijske zaklade za ratne udovice i siročad te skrbi za djecu i mladež ili su se samoinicijativno sastali i osnovali odbor. Ovo posljednje, za ono i u ono vrijeme, bilo bi nemoguće i nezamislivo.

Dakle, odbor je osnovan i čine ga zadarski profesori: Ilija Dizdar, Ivo Juras, Niko Kučić, dr. Marko Perković, Stjepan Ratković, i Ivo Šoljan. Zadatak im je bio brinuti se o sabiranju siromašne i gladne djece iz cijele Dalmacije i otpremiti ih preko Rijeke za Zagreb. Za pomoć su se obratili učiteljima i svećenicima u manjim sredinama, a u općinskim i kotarskim središtima postojat će lokalni odbori.⁵⁵

Šalje se putem novina poziv što bi sve trebalo činiti da bi se najsiromašnija, gladna djeca poslala u Hrvatsku, koja je pripravna primiti na tisuće djece. Djeca koja odlaze ne smiju biti bolesna i raskalašena; trebaju biti stara od 8 do 14 godina, moraju biti opremljena najpotrebnijim rubljem na sebi i imati barem još jednu do dvije presvlake. Ako opreme nemaju,⁵⁶ trebaju se obratiti svojoj općini, kotarskom uredu ili kotarskom uredu austrijske zaklade za udovice i siročad te skrbi za djecu i mladež. Međutim, narod nema ni kruha ni novca. Daleko je i od općine koja je u rasulu i od kotara.⁵⁷

U članku „Spasimo djecu“⁵⁸ D. F. Ivanišević, zastupnik u Dalmatinskom saboru, piše o dva puta izlaska iz bijede, oskudice i gladi. Prvi put (slanje djece na prehranu u Hrvatsku i Slavoniju) dug je i skup, a drugi je put kraći i jeftiniji jer se „djeca mogu skrbiti priličnom hranom i kod svoje kuće, kod svoje pučke škole i školske kuhinje“. Kao primjer uzeo je školsku kuhinju u Jesenicama kod Splita, u kojoj dijete samo za 20 para svakog dana dobije ½ litre tople hrane i zaključuje: „Kada bi se u 500 škola zasnovalo 500 školskih kuhinja prehranilo bi se i od bijede spasilo do 60.000 djece što pohađa pučku školu u Dalmaciji.“

Dok je Ivanišević to pisao, nije mogao znati što će se u Dalmaciji ubrzo dogoditi: pomoći neće biti, hrana će stizati u sve manjim količinama, a djeca neće imati mogućnosti platiti ni onih 20 para za obrok.

⁵⁵ Otpremanje djece na ferijalnu koloniju u Hrvatsku i Slavoniju, *Smotra dalmatinska*, broj 27, 3. travnja 1918. godine.

⁵⁶ A nemaju (op.a.).

⁵⁷ Za otpremanje djece na ferijalnu koloniju u Hrvatsku, *Smotra dalmatinska*, broj 33, 24. lipnja 1918. godine.

⁵⁸ Spasimo djecu, *Smotra dalmatinska*, broj 34, __. lipnja 1918. godine.

Kako koja grupa djece otputuje preko Rijeke za Zagreb tako iskrsavaju novi problemi: djecu treba cijepiti protiv boginja, liječnički pregledati, dodatno opremiti kada je u pitanju odjeća i obuća. U Zadru se nešto odjeće za djecu sakupilo; uređena je radionica u kojoj se šije i prekraja, ali nema dobrovoljnih radnica, a sredstava za plaćanje nadnica nema. Apelira se na rodoljublje. Troškovi nabave odjeće i obuće sve su veći, preskupa je i nema ju se gdje kupiti. Tu su i drugi troškovi: plaćanje puta djeci, dnevnica pratiteljima, prehrana djece u Zadru, administracija itd. Zavladao je nered koji Odbor neće tolerirati: puno je slučajeva da Zadrom lutaju mnoga zapuštena djeca iz bliže okolice, ali i oni iz udaljenih mjesta. Odbor apelira na narod, posebno na učitelje i svećenike, da ne puštaju djecu u grad; neka ih pripreme za odlazak (uređenu i opskrbljenu) i tek onda da dođu u Zadar za daljnji odlazak.⁵⁹

Odboru pomoći s terena nema. Upute upućene učiteljstvu i svećenstvu zadarskog i benkovačkog kotara o tome kako i koju djecu pripremiti za polazak u Hrvatsku i Slavoniju upućene su prije mjesec dana, ali odgovora niotkuda. Odbor zaključuje da je razlog možda „nemar i zaboravnost prema bijednicima i prema svom narodu“, a možda nema potrebe. Ako nema potrebe, otkuda u Zadru toliko siromašne i gladne izvanjske djece? Apelira se na učiteljstvo i svećenstvo da se pokrenu, da okupe siromašnu i potrebitu djecu, a troškovi oko opremanja mogu se osigurati u selu i općini.⁶⁰

Djeca i dalje pristižu u dronjcima i prnjama, prljava, bosa i polugola. Ne samo da im treba dati rezervnu presvlaku već ih treba okupati, očistiti, odjenuti i obući. Treba ili sve to učiniti, ili ih kućama vratiti da od gladi umru.

Odbor je u sve većim teškoćama. Ne samo da nema sredstava nego nije moguće nabaviti čak ni konac.

Kada se i opreme djeca i kada ona otputuju u Hrvatsku i Slavoniju, gdje će biti lijepo primljena, Odbor mora razmišljati o zimskoj odjeći i obući. To iziskuje velike izdatke, a odaziv donatora je slab.⁶¹

Zadarski *Narodni list* nabrojiti će sve što je već rečeno, pohvaliti će sve koji pomoć dadoše (Zadružni savez Dalmacije, Jadransku banku i Zemaljski odbor), ali će „ujesti“ one koji se ne odazivaju: općine, velike posjednike, bogataše, trgovce i obrtnike. Oni valjda čekaju „da dadu svoj obol kada budemo sakupljati za grobove djece koja su pomrla od gladi u Dalmaciji. Ta neće nas valjda prisiliti, da

⁵⁹ Opremanje djece na ferijalnu koloniju, *Smotra dalmatinska*, broj 35, 4. svibnja 1918. godine.

⁶⁰ Opremanje djece na ferijalnu koloniju u Hrvatsku, *Smotra dalmatinska*, broj 39, 15. svibnja 1918. godine.

⁶¹ Odbor za opremanje djece u Hrvatsku, *Smotra dalmatinska*, broj 42, 25. svibnja 1918. godine.

prestanemo spašavanjem naše djece, ili da nam tko drugi odnese odjeću i obuću, koju namakosmo za našu djecu, a nemamo odkle da ju platimo.“⁶²

Već nakon dva mjeseca djelovanja Odbor javlja da nema slanja djece u neograničenom broju te da dobivaju prijekore da na oporavak odlaze i ona djeca kojoj to nije neophodno te otimaju mjesto onima koji, zbog nestašice hrane, stradavaju. Bilo bi poželjno da odlaze djeca sa sela jer u Hrvatskoj i Slavoniji selo i prima djecu. U gradovima je isto što i u Dalmaciji. Ne treba slati djecu kojoj je uvjet pohađanje škole jer su i tamo škole opterećene, a kadrova je malo. Djeca u Hrvatsku i Slavoniju ne odlaze kao radna snaga, ali to ne znači da će tamo plandovati. Živjet će na selu pa će nešto i doprinijeti, kao i njihova djeca. Najveći je problem odlazak pojedinih majki. One su tamo na teret obiteljima kod kojih su im djeca smještena. Ako se to bude i dalje događalo, vratit će im djecu u Dalmaciju.⁶³

Svakog četvrtka, poručuju javnosti članovi Odbora u Zadru, parobrodom Trst odlazi na stotine lijepo obučene sirote djece. U Hrvatskoj i Slavoniji primaju ih kao svoju djecu. To Dalmacija ne smije nikada zaboraviti. Odbor je našao i naručio odjeću i obuću u vrijednosti od 48 000 kruna jer djeci koja su već tamo treba odjeća i obuća za zimu.

U Zadru mnoge gospođe dobrovoljno kroje, krpaju, šiju i peru za djecu. Pomoć od novčanih zavoda polako stiže. Prikupljeno je 7098 kruna. Pitaju se i članovi Odbora što je s ostalima. Zavapili su: „Pomozi, Dalmaciji, jer pomažeš sebi samoj. Radi se o spasu tvoje budućnost – tvoje djece.“⁶⁴

Polovica je kolovoza. Slanje djece u Hrvatsku i Slavoniju primiće se kraju. Netko sa strane (nije navedeno ni tko ni odakle, ali vjerojatno iz unutrašnjosti Hrvatske) obraća se odborima koji se brinu o prikupljanju djece. Piše da mnogi još ne shvaćaju bit stvari i da se djecu ne šalje radi školovanja ili bilo čega drugog, „već čitava ova akcija ide samo za tim, da se iz krajeva gdje je pučanstvo *en masse* glađu ugroženo spasi ono i samo ono, što bi bez ovoga spasa doma od gladi izginulo. To, i ništa drugo i neka se nikome ne obećavaju ni škole ni zanati, ni bilo što drugo, osim dovoljno hrane. A djeca, djeca treba da rade, koliko mogu, neka se radu privikavaju, neka vide kako se ovamo polja obrađuju i blago uzgaja.“⁶⁵ Odborima u Zadru i Splitu savjetuju da obrate više pažnje na Dalmatinsku zagoru,

⁶² Za gladnu djecu, *Narodni list*, broj 33, 30. lipnja 1918. godine.

⁶³ Odbor za otpremu djece u Hrvatsku, *Smotra dalmatinska*, broj 44, 7. lipnja 1918. godine.

⁶⁴ Odbor za otpremanje djece na ferijalnu koloniju u Hrvatsku, *Smotra dalmatinska*, broj 47, 12. lipnja 1918. godine.

⁶⁵ Odborima koji otpremaju djecu na prehranu u Hrvatsku i Slavoniju, *Smotra dalmatinska*, broj 66, 17. kolovoza 1918. godine.

na ona zabita i zapuštena sela srednje Dalmacije, koja su i u mirna vremena od gladi stradavala.

Prethodnim pismom bio je na neki način dat šamar zadarskom odboru, jer su oni sa svoga područja (zadarski i benkovački kotar) uputili dosta djece, a s ostalih područja Dalmacije otišlo je vrlo malo, što, opet, nije njihova greška, već nerad ostalih kotareva u Dalmaciji. Eto, oni na kraju šalju još 100 djece, ovog puta iz prominskog kraja, kamo je išao njihov član prof. Ilija Dizdar da bi sakupio najsiromašniju djecu, doveo ih do Zadra gdje su bili snabdjeveni obućom i odjećom, a potom su krenuli preko Rijeke za Zagreb.

Koliko nam je poznato, grupe djece više nisu odlazile za Hrvatsku i Slavoniju, barem ne preko Zadra. Djelovanju zadarskoga odbora tu nije kraj. Ostaju vrlo aktivni i dalje; vodili su točnu evidenciju o djeci koju su otpremali i pobrinut će se da prije zime za sve njih pošalju odjeću i obuću, a za što će im trebati 50 000 kruna.⁶⁶

Je li i kako je zadarski odbor osigurao potrebna sredstva i kada je djeci poslao odjeću i obuću za zimu, teško da ćemo ikada saznati. Jedino znamo da su u to vrijeme, sredinom rujna 1918. godine, raspolagali sa 35 195 kruna.⁶⁷

Prvi odlazak dalmatinske djece na oporavak u Hrvatsku i Slavoniju 1917. godine

Dopisom broj 8717 od 16. srpnja 1917. godine Središnji zemaljski odbor za zaštitu porodica mobiliziranih i u ratu poginulih vojnika kraljevine Hrvatske i Slavonije u Zagrebu ponudio je prijam 150 siromašne djece iz Dalmacije, kojima je otac poginuo u ratu ili se nalazi na ratištu. Djeca bi o trošku Središnjeg odbora bila smještena kod pojedinih obitelji u onim dijelovima Hrvatske koji su bolje snabdjeveni hranom. Nakon nekoliko mjeseci oporavka, djeca bi bila vraćena svojim kućama.

Pokrajinsko školsko vijeće prihvatilo je ponudu, ali s obzirom na kratkoću vremena, bit će uzeta samo djeca iz sjeverne i srednje Dalmacije (kotarevi Benkovac, Zadar, Knin, Šibenik, Split, Sinj i Supetar, i to prema razmjeru pučanstva. Zaključeno je:

1. starost djece mora biti od 8 do 10 godina, „siromašna, potrebna okrepe dobre hrane, a da im je otac ili poginuo ili da je na ratištu“;

⁶⁶ Otpremanje djece u Hrvatsku, *Smotra dalmatinska*, broj 72, 1. rujna 1918. godine.

⁶⁷ VI. iskaz prinosa zadarskom odboru ..., *Smotra dalmatinska*, broj 75, 18. rujna 1918. godine.

2. „ne smiju biti bolesna, ne smiju imati otvorene kraste na koži ili druge nečistoće“;
3. „djeca putuju bez ikakva troška uz pratnju nastavnika/nastavnice“ (poslat će se 100 dječaka i 50 djevojčica) „do Zagreba, gdje ih preuzima Središnji odbor...koji će ih porazmjestiti po Hrvatskoj; koncem listopada u Zagrebu će ih preuzeti pratitelji iz Dalmacije i vratiti kući“;
4. u pojedinim kotarevima osnovani su odbori „koji će djecu odabrati, skupiti i poslati do Zadra“;
5. „svi koji znaju za ovakvu djecu neka to odmah prijave odboru pri kotarskom školskom vijeću, jer bi djeca trebala krenuti iz Zadra početkom kolovoza“.⁶⁸

U *Narodnom listu* još čitamo da bogati pojedinci iz Slavonije žele da djeca ostanu cijelu godinu, a mnogi bi ih htjeli usvojiti, ako su djeca bez roditelja ostala.⁶⁹

Brodom iz Zadra put Rijeke otputovalo je 18. kolovoza 1917. godine 120 djece iz sinjskog, splitskog, supetarskog, kninskog, šibenskog i zadarskog kotara. Vodio ih je nadučitelj muške pučke škole u Zadru Josip Uršić i dvije gospođe. Djeca su prenočila u Rijeci i narednog dana, s djecom iz Istre, stigla u Zagreb.

Doček u Zagrebu nalikovao je narodnom slavlju, piše zadarski *Narodni list*. Djecu su na peronu u Zagrebu dočekali prof. Šilović, dr. Basariček, barunica Ožegović i mnoge druge poznate osobe iz javnog života Zagreba te Zadrani prof. Stjepan Ratković, dr. M. Perković i prof. Š. Urlić. Na trgu ispred kolodvora bilo je mnoštvo naroda i sve do Jelačić plac „protezaio se nepregledni red zagrebačkog svijeta koji je klicao Dalmaciji“.⁷⁰

Ni službene novine dalmatinske vlade (*Smotra dalmatinska*) nisu ostale imune pa prenose dijelove teksta iz zagrebačkih *Narodnih novina* o oduševljenju koje je vladalo Zagrebom:

- „kada se pročulo da u ovim našim krajevima (Istri, Dalmaciji i Bosni i Hercegovini)
- djeca – napose ratnička – mnogo stradaju od gladi i da im kroz to prijeti tjelesna i duševna propast, poduzeto je sve potrebno, da se što više istarske, dalmatinske i hercegovačke djece smjesti u plodnije naše krajeve...“

⁶⁸ 150 siromašne djece dalmatinskih ratnika pozvano na oporavak u Hrvatsku, *Smotra dalmatinska*, broj 59, 25. srpnja 1917. godine; Plemenit poziv iz Hrvatske, *Narodni list*, broj 59, 25. srpnja 1917. godine.

⁶⁹ Plemenit poziv iz Hrvatske, *Narodni list*, broj 59, 27. srpnja 1917. godine.

⁷⁰ Doček dalmatinske djece u Zagrebu, *Narodni list*, broj 68, 29. kolovoza 1917. godine.

- „Na njima se vidjelo, da je krajnje vrijeme bilo dovesti ih ovamo, da kod kuće dalje ne stradaju...“
- „Dolaze nam mali Dalmatinci da ovdje vide što može ljubav bratska, što može spoznaja u bolju i ljepšu budućnost...“
- „Nema kraja u Hrvatskoj i Slavoniji gdje se ne izjaviše pripravnima, da prigrle ratničku siročad, da im barem na neko vrijeme naknade roditelja, da im usade u srce ljubav k svemu što je naše...“
- „Primjere ljubavi dobročinstva nalazimo jednako u domovima mogućnika i u potleušicama skromna pučanina...“
- „Dajmo im sve što Hrvat Hrvatu može dati.“⁷¹

Tih dana zagrebačke su novine pisale, *Narodni list* prenio, da iz Dalmacije stižu sve užasnije vijesti: „Ničega nema, osim što aprovizacija u Dalmaciji daje po nekoliko kilograma pokvarenog kukuruza mjesečno i to neredovito. Od sunca izgorjelo sve povrće. Meso se može dobiti samo uz horendne cijene“,⁷² a *Hrvatska kruna* dodaje odaje da se zbog toga moraju zabrinuti svi hrvatski faktori koji o tome odlučuju te da se treba paziti da nakon rata Dalmacija i Istra ne ostanu bez Hrvata..⁷³

Nakon jednodnevnog boravka u Zagrebu djeca su nastavila put u bogatu Đakovštinu i bila razmještena u Đakovu i Gorjanima.⁷⁴ Odmah su se i javila svojim roditeljima. Neki su napisali da im je izvrsno, drugi da su čisti i siti, da imaju hrane u izobilju, a jedan dječak rekao je da mu je kao u raj.⁷⁵

Najveći broj djece, njih 81, ostao je na području Đakovštine sve do kolovoza 1918. godine,⁷⁶ dok se manji dio, 20 dječaka, morao vratiti u Dalmaciju već u siječnju 1918. godine⁷⁷ jer se za „djecu nije moglo, zbog nestašice, nabaviti dostatno odjeća, a nastupila je oštra zima.“

⁷¹ Mali Dalmatinci u Hrvatskoj, *Smotra dalmatinska*, broj 67, 28. kolovoza 1917. godine.

⁷² Pomozimo Dalmaciji, *Narodni list*, broj 68, 24. kolovoza 1917. godine.

⁷³ Pomozimo Dalmaciji, *Hrvatska kruna*, broj 68, 29. kolovoza 1918. godine.

⁷⁴ Mali Dalmatinci u Đakovu, *Smotra dalmatinska*, broj 70, 1. rujna 1917. godine.

⁷⁵ Djeca se javljaju, *Narodni list*, broj 72, 7. rujna 1917. godine.

⁷⁶ Povratak dalmatinske djece iz Slavonije, *Smotra dalmatinska*, broj 68, 24. kolovoza 1918. godine.

⁷⁷ Povratak dalmatinske djece iz Hrvatske, *Smotra dalmatinska*, broj 3, 9. siječnja 1918. godine.

Masovni odlasci djece na oporavak u Hrvatsku i Slavoniju 1918. godine

Brodom za Rijeku krenula je 1. svibnja 1918. godine prva grupa djece iz zadarske okolice, njih 54. Najviše ih je bilo iz Preka. Vodila ih je do Rijeke učiteljica Lončarić. Tri dana kasnije za Rijeku je otputovalo 70 djece iz Paga pod vodstvom nadučitelja Nikole Buratovića i svećenika Josipa Felicinovića.⁷⁸

Interesantno je da tek 1918. ove godine saznajemo da je i 1917., osim djece poginulih u ratu i onih koji su bili na ratištima, bilo djece koja su bila na oporavku u Hrvatskoj i Slavoniji, i to zahvaljujući tadašnjem nadučitelju u Pagu Antunu Grimaniju. On je i 1918. godine, kao načelnik paške općine, poradio na tome da djeca koja su 5. svibnja 1918. godine otputovala preko Rijeke za Zagreb budu dobro opremljena.⁷⁹

Sljedeća grupa od 44 djece otputovala je put Rijeke 9. svibnja. I ta su djeca bila iz zadarskog kraja: Kukljica, Kali i obližnja sela. Do Rijeke djecu je vodio učitelj Nikola Paštrović. Dan pred odlazak djeca su morala prespavati u velikoj dvorani Hrvatskog sokola u Zadru⁸⁰

Naredni odlazak uslijedio je 23. svibnja. Grupa je imala 143 djece iz zadarskog kotara, dok će 30. svibnja 1918. godine otputovati od 150 do 200 djece iz Tribnja, Starigrada, Selina, Vinjerca, Ražanca itd.⁸¹

Iz okolice Zadra i Splita stiglo je 29. svibnja 1918. godine u Zagreb 150 djece. Jedan dan su ostali u Zagrebu, a već sljedećeg dana otputovali su za Sisak. Koliko se zna, u sisačkom se kotaru prijavilo čak 800 obitelji koje su željele primiti djecu na oporavak. U Zagreb stiže još 64 dalmatinske djece koju vodi nadzornik Jurčić, a bit će upućena u Kutinu.⁸²

Djeca su u Sisku lijepo dočekana i pogošćena, a potom upućena u pojedina mjesta sisačkog područja:

- djeca sa Šolte bila su smještena u Brest i Malu Goricu, općina Sela
- djeca sa Silbe u Gredu
- djeca s Premude u Jazvenik
- djeca iz Škabrnje, Kukljice, Ždrelca i Preka u Staru Drenčinu

⁷⁸ Otpremanje djece na ferijalnu koloniju, *Smotra dalmatinska*, broj 35, 1. svibnja 1918. godine.

⁷⁹ Odlazak djece na ferijalnu koloniju, *Smotra dalmatinska*, broj 37, 8. svibnja 1918. godine.

⁸⁰ Otpremanje djece na ferijalnu koloniju u Hrvatsku, *Smotra dalmatinska*, broj 39, 15. svibnja 1918. godine.

⁸¹ Odbor za otpremanje djece u Hrvatsku, *Smotra dalmatinska*, broj 42, 25. svibnja 1918. godine.

⁸² Dolazak djece u Zagreb, *Smotra dalmatinska*, broj 43, 21. svibnja 1918. godine.

- djeca s Oliba, Molata i Ista, iz Suhovara, Smokovića, Murvice, Visočana u Dužicu
- djeca iz Poličnika u Žažicu.⁸³

Dana, 26. lipnja 1918. godine stiglo je iz benkovačkog kotara u Zagreb 39 djece. I oni su bili lijepo dočekani, podvoren i upućeni u bjelovarski kotar.⁸⁴

Dana 28. lipnja u Zagreb je stiglo 85 djece iz splitskog, šibenskog i zadarskog kotara, a 29. lipnja trebalo je još stići 35 djece iz zadarske okolice. Svi oni otputovat će za Sisak. Ranije pristigla djeca smještena su također u sisačkom kotaru: u gradu Sisku (16 djece), u Topolovcu (38 djece), u Povanjku (51 dijete), i u Martinsku Ves (13 djece), uz napomenu da je općina Martinska Vas već ranije primila 123 djece. Kada govorimo o toj djeci, valja istaknuti i jednu vrlo lijepu gestu vlasnika Narodne kavane u Zagrebu, gospodina Neumanna, koji je djecu počastio kavom i biskvitom i tom je prilikom za njih među gostima kavane bilo prikupljeno 125 kruna.⁸⁵

Desetero djece iz Vida (Metković), šestero iz Komiže i dvanaestero iz Trogira stigli su u Zagreb preko Knina i Prijedora u pratnji Petra Vrankovića, tajnika hrvatskog „Napretka“.⁸⁶

Posljednje grupe djece stigle su na prehranu u Hrvatsku i Slavoniju na početku mjeseca rujna:

- iz Knina je 1. rujna stiglo u Zagreb 40 djece, da bi već sljedećeg dana bili upućeni u Ivanec;
- jedna manja grupa djece (ne piše ni koliko ni odakle) stigla je 2. rujna preko Sunje u Zagreb; doveo ih je član Zemaljskog odbora Bujanec. Djeca će ostati dan-dva u Zagrebu i bit će upućena na svoja odredišta;
- posljednja su grupa djeca iz Drniša, njih 100. Oni su, pod vodstvom prof. Ilije Dizdara, stigli u Zadar gdje su prenoćili i bili snabdjeveni odjećom i obućom da bi 30. kolovoza preko Rijeke bili upućeni za Zagreb.⁸⁷ Ni za njih nije naznačeno kamo su bili upućeni.

⁸³ Dalmatinska djeca što su..., *Smotra dalmatinska*, 45, 9. lipnja 1918. godine.

⁸⁴ Stiglo u Zagreb samo 39 djece iz Benkovačkog kotara, *Smotra dalmatinska*, broj 51, 26. lipnja 1918. godine.

⁸⁵ Dolazak dalmatinske djece u Zagreb, *Smotra dalmatinska*, broj 53, 3. srpnja 1918. godine.

⁸⁶ Odlazak djece na prehranu, *Smotra dalmatinska*, broj 68, 24. kolovoza 1918. godine.

⁸⁷ Dolazak djece u Hrvatsku, *Smotra dalmatinska*, broj 71, 4. rujna 1918. i broj 72, 7. rujna 1918. godine.

Do kada su ta djeca ostala u Hrvatskoj i Slavoniji, nije poznato. O tome nema pisanog traga. Talijanske novine o tome ništa ne javljaju, a novine na hrvatskom jeziku prestale su izlaziti: posljednji broj *Smotre dalmatinske* izišao je 30. listopada 1918. godine, *Narodni list*, iako stalno cenzuriran, neredovito izlazi do kraja 1918. godine, dok ga u 1919. nalazimo više praznog (cenzuriranog) do broja 35. od 4. studenoga 1918. godine. U broju 24. od 14. lipnja 1918. čitamo da čitatelji ne primaju *Narodni list* ni na okupiranom području ni izvan njega, iako poštom redovno odlazi. U 1920. godini *Narodni list* nalazimo samo do broja 7, od 7. lipnja 1920. godine.

Zadarski odbor za otpremanje djece na ferijalnu koloniju u Hrvatsku i Slavoniju vodio je „točnu evidenciju djece koju su otpremali u Hrvatsku i Slavoniju...“ Nažalost, te evidencije nema u Državnom arhivu u Zadru, a ni u arhivi KŠV-a ni PŠV-a. Ili je uništena, ili se nalazi u dijelu arhive koja je, nakon Rapalskog ugovora, bila prenesena u Split.

Jedino na što se možemo osloniti jest *Naš list*⁸⁸ koji 1920. godine piše da su došla bolja „vremena i mnoga se od djece povратиše svojim kućama noseći u svojim srcima pečat bratske ljubavi i slavenskog gostoprimstva.“⁸⁹ U članku se navodi da se mnoga djeca iz Istre i Dalmacije, zbog tamošnjih prilika, ne mogu vratiti. O toj djeci brine se Oblasni odbor za zaštitu djece u Zagrebu. Odbor je poslao povjerenike u pojedina sela da se osvjedoče što je s djecom, kako su i žele li kući ili ne. Novinar Kl. Šk. razgovarao je s nekima od njih i doznao da su djeca zdrava i zadovoljna i da je vrlo mali broj onih koji bi se željeli vratiti kući. Oni „mekšeg srca“ znali bi zaplakati i reći da neće kući, nego da majka dođe.

Posebno je interesantna priča tajnika Oblasnog odbora za zaštitu djece dr. Basarićeka, koji je iznio slučaj posvojene djevojčice s nekog našeg otoka u Križevačkoj županiji.

Članak završava riječima: „Roditelji koji imate svoje djece još na prehrani, nemojte se nimalo uznemirivati! Budite uvjereni da im je dobro. Oni su našli novo toplo gnijezdo u kojem im plemenitost, čovječnost i dobrota hranitelja zamjenjuje majčino okrilje. Novim proljećem oni će vam doći, pak da čujete onda priču o bratstvu i ljubavi.“

⁸⁸ *Naš list* je izlazio u Zadru 1919. i 1920. godine (posljednji broj lista izišao 19. lipnja 1920. godine).

⁸⁹ Naša djeca na prehrani u Hrvatskoj, *Naš list*, broj 10, 24. siječnja 1920. godine.

OKUPACIJA – URUŠAVANJE SVEGA⁹⁰

Vrijeme od uplovljavanja talijanske topovnjače AS 55 u zadarsku luku 4. studenoga 1918. godine pa do pred kraj 1919. godine bilo je i predugo i preteško za okupirani dio Dalmacije, a posebno za Zadar i njegovo područje. Moglo bi se reći da je bilo čak i teže nego za vrijeme čitavog rata od 1914. do 1918. godine.

Talijanske trupe dočekane su u Zadru s oduševljenjem kao predstavnice Antante i Amerike. Ali kada je koncem 1918. godine u Zadru i na njegovu teritoriju već bilo oko 10 000 talijanskih vojnika, kada ni sve dotadašnje austrijske vojarne nisu mogle zadovoljiti potrebe vojske i naoružanih talijanskih bandi, kada je počelo rekviriranje i zatvaranje hrvatskih institucija, razočaranje naroda bilo je sve veće.

Oni koji su pozvani zblížiti dva naroda, većinski hrvatski i manjinski talijanski, stvorili su mržnju i prijezir, oni koji su se trebali ograničiti samo na funkciju nadzora, preuzeli su i izvršnu vlast jer „nisu htjeli razumjeti, ili su krivo razumjeli, važnost središnjih ureda u Zadru za cijelu Dalmaciju i nisu dozvolili da funkcionira za cijelu pokrajinu. To je uzrok tome kaosu, čije će se posljedice još dugo osjećati u zemlji i među narodom.“

Da tijekom 1919. godine nije bilo zabrana i premlaćivanja svih onih koji su govorili ili iz inata pjevali hrvatskim jezikom, da nisu raspustili legalno izabrane općinske vlasti i nametali za upravitelje „svakakvu čeljad nesposobnu, te najgoreg glasa i ponašanja, da nisu hapsili, zatvarali i odvodili u talijanske logore najnapredniji i najosvjешteniji dio hrvatskog naroda – učiteljstvo i svećenstvo“ (već od 1. veljače 1919. godine bilo je na području Zadra uhapšeno i deportirano u Italiju 130 osoba, ponajviše učitelja i svećenika), „da nije bilo onolike cenzure, spaljivanja i uništavanja Narodnog lista, da nije bilo premetačina i provala u stan nadbiskupa, hrvatski sokol, hrvatsku čitaonicu, hrvatsku gimnaziju, učiteljsku školu, a sve radi zastrašivanja, iseljavanja i definitivnog potalijančivanja, mogli su se izbjeći mnogi ružni, neljudski i divljački ispadi okupacijske vojske i domaćih renegata.“

Strašnu glad koja je vladala u okupiranom dijelu Dalmacije Talijani su željeli iskoristiti za provedbu svojih bolesnih namjera – odnarođivanja. Nisu uspjeli. Legalna školska vlast je raspuštena. Zavladao je kaos.

Počele su čistke, smjene, premještanja učitelja, profesora srednjih škola, kotarskih i pokrajinskih nadzornika, vršeni su napadi na osnovne i srednje škole s hrvatskim jezikom:

⁹⁰ Ovaj dio preuzet je iz knjige Š. Ljubičić, *Pučko školstvo zadarskog kotara od 1869. do 1920. godine*, ur. Branko Ljubičić i Marko Mustać, Matica hrvatska Nin, 2010. godine, VII. dio, *Talijanska okupacija i pučko školstvo (1919. i 1920.)*, str. 203–210, u skraćenom obliku.

- početkom 1919./20. smijenjen je i otpušten iz službe kotarski školski nadzornik u zadarskom kotaru Stjepan Zakarija
- smijenjeni su pokrajinski školski nadzornici za osnovne i srednje škole (Primožić i Posedel) smijenjeni su u zadarskoj gimnaziji s hrvatskim jezikom prof. Antunović i direktor Gross, a postavljeni profesori s talijanske gimnazije
- protjerani su iz službe profesori Preparandije u Arbanasima dr. Marko Perković i prof. Ivo Šoljan
- premješteni su iz zadarske u šibensku gimnaziju profesori Urlić, Stojković, Lujak, Jelovac i Katalinić.

Htjelo se u što kraćem roku uništiti školstvo na hrvatskom jeziku, a u svemu tome posebna im je meta bila Preparandija u Arbanasima. Zato nas i ne čudi da je prvi napad ardita, karabinjera⁹¹ i vojske bio izveden baš na tu ustanovu 14. svibnja 1919. godine, kada je bilo i ranjenih. Drugi, još gori napad dogodio se 14. studenoga 1920. godine kada „mnogi pitomci utekoše na krov zavoda, i zaista je čudo, da koji od njih nije slomio vrat. Kada je pogibao minula, pitomci su ostavili zavod te u društvu starješina probdjeli su cijelu noć u kući učenika Krvavice... Svrha je ovim napadajima da se prisile učenici neka pođu svojim kućama i tim da se onemoguću obuka u ovom zavodu“, piše upravitelj Grgić.

O sličnom napadu na školu još 3. ožujka 1919. godine piše i učitelj Ivan Nagler iz Bokanjca.

U Zadar stiže sve više *regnicola* (talijanski doseljenici). Stanova nema i počinje izgon netalijana, posebno činovničkih obitelji. Naime, mnogi su činovnici morali zbog posla otići iz Zadra, a obitelj bi im ostala u Zadru. Te bi obitelji odmah dobile naređenje da u roku od 16 dana moraju napustiti Zadar. Tamo gdje bi se cijela obitelj iselila, stan se automatski praznio i useljivali su se *regnicoli*.

Obustavljena je aprovizacija za sve dobrotvorne ustanove, pučke kuhinje, škole i svedena je na sami slador, kruh i dva kilograma riže. Talijanska rulja, isti oni koje su hrvatske institucije hranile tijekom rata, opet je počela s napadima na sve one koji bi na ulici prozborili hrvatsku riječ...

Što zbog iseljavanja, što zbog pritisaka, što zbog aprovizacije, smanjivao se broj hrvatskih žitelja, a time i broj djece, pa tako već u školskoj 1921./22. godini talijanske pučke škole imaju 1082 djece, a hrvatske 1066 djece.

Stigao je sudbonosni trenutak za grad Zadar – potpisan je 12. studenoga 1920.

⁹¹ Arditi – jurišnici; karabinjeri – pripadnici talijanske policije.

godine Rapalski ugovor. Zadar je sveden na prostor 4 x 6 km te je postao „talijanski upljudak u jugoslavenskom moru.“

Hrvatske škole u gradu Zadru ostaju. One će formalno živjeti, a od onog dana kada sav hrvatski kadar u pučkim školama bude razriješen dužnosti, jer nije prihvatio talijansko državljanstvo (7. kolovoza 1921. godine), one se dolaskom novog – talijanskog ili potalijančenog kadra potpuno gase.

ZAKLJUČAK

U vrijeme velike gladi u Zadru i Dalmaciji (1916. – 1918.) žene su, na inicijativu dr. Antuna Premožića, prof. Stjepana Ratkovića i prof. Ivana Babića, pristupile osnivanju dobrotvornog društva zadarskih gospođa za pučke škole s hrvatskim nastavnim jezikom u Zadru i odigrale najznačajniju ulogu u tim teškim ratnim vremenima. Posebno su došle do izražaja dvije učiteljice – Evelina Verduš i Jelka Katalinić i žene političkih čelnika – supruga dalmatinskog namjesnika grofica Anna Attems i supruga predsjednika dalmatinskog sabora Jela Ivčević.

Žene su bile duša svih akcija i aktivnosti u Zadru i zahvaljujući njima otvoreno je igralište za siromašne djevojčice, otvorene su prve dječje jaslice, ambulanta za malu djecu i majke, organizirana je nabava i razdioba lijekova siromašnoj i bolesnoj djeci, otvoreno je prvo ljetovalište (oporavilište) za neuhranjenu, rahitičnu i slabokrvnu djecu u Petrčanima.

Žene nisu prikupljale siromašnu i gladnu djecu za odlazak na oporavak u Hrvatsku i Slavoniju, ali su bile organizatorice večernjih zabava i koncerata da bi se prikupila sredstva za pomoć najpotrebitijima u Zadru i za djecu iz drugih dalmatinskih kotara, koja su preko Zadra i Rijeke odlazila na oporavak u Hrvatsku i Slavoniju; one su bile te koje su osnovala i radionicu u kojoj se krojila i prekrajala odjeća za siromašnu djecu grada Zadra, kao i za stotine i stotine gole i zapuštene djece koja su odlazila na prehranu u Hrvatsku i Slavoniju. Sve su to radile bez prisile, dobrovoljno.

Za osnivanje ratne kuhinje u Zadru velika zasluga pripada grofici Anni Attems, a prof. Ivanu Babiću za uspješno djelovanje ratne kuhinje u Zadru i osnivanje dnevnog boravka za siromašnu pučkoškolsku mušku djecu.

Zaključno se može kazati da brojna djeca možda ne bi preživjela 1918. godinu da nije bilo onih koji su ih prikupljali i opremali na odlazak u Hrvatsku i Slavoniju, da nije bilo odbora u Zagrebu i dr. Basaričeka koji je sve to organizirao, kao i onih tisuća obitelji koje su dalmatinsku djecu primale i o njima se brinule kao da su njihova vlastita.

LITERATURA I IZVORI

IZVORI

Državni arhiv u Zadru

HR-DAZD – 105 Kotarsko školsko vijeće u Zadru, god. 1015.-1917.

Hrvatska kruna (1918.), br. 68.

Narodni list (1917.), br. 36, 45, 57, 59, 62, 67, 68, 72.; (1918), br. 9, 30, 33, 41, 48; (1919.), br. 4.

Naš list (1920.), br. 10.

Smotra dalmatinska (1917.), br. 18, 19, 32, 35, 37, 46, 53, 59, 67, 68, 75, 76,, 83, 88, 93, 95, 97 ; (1918.) br. 3, 7, 9, 20, 25, 26, 27, 30, 33, 34, 35, 37, 39, 42, 43, 44, 45, 47, 48, 51, 53, 57, 66, 68, 71, 72, 75.

LITERATURA

LJUBIČIĆ, Š. (2010) Pučko školstvo zadarskog kotara od 1869. do 1920., Nin, Matica hrvatska.



SLIKA 1. Mali Dalmatinci na prehrani u Gorjanima i Tomašancima u slavonskoj narodnoj nošnji



SLIKA 2. Istarska i dalmatinska djeca u Zagrebu

CARE FOR POOR SCHOOL CHILDREN IN ZADAR AND ZADAR DISTRICT FROM 1916 TO 1918

ABSTRACT

In the paper, the author deals with the topic related to children in the First World War in the Zadar region, and to some extent in Dalmatia. The work was written exclusively on the basis of materials from the District School Archive, the State Archives in Zadar, contemporary press (*Smotre dalmatinske*, *Narodnog list*, *Hrvatske kruna* and *Novo doba*) and Šime Ljubičić's book *Popular education in Zadar district from 1869 to 1920*.

KEYWORDS:

First World War, childcare, Kotar school archive, Zadar periodicals